

ALEKSANDRA EWA GAŁA

ODDZIAŁYWANIA WYCHOWAWCZE
A POZIOM ROZWOJU SPOŁECZNEGO
UPOŚLEDZONYCH UMYSŁOWO W STOPNIU LEKKIM

1. WPROWADZENIE

Obecnie coraz wyraźniej wśród specjalistów w dziedzinie oligofrenii zaznacza się tendencja, aby poprzez planowe i systematyczne oddziaływania wychowawcze powodować jak najpełniejszą integrację upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim ze społeczeństwem, dążyć do tego, aby jednostka upośledzona nie tylko nie była przykrym ciężarem dla otoczenia, ale aby zdolna była w nie wносить swój pozytywny wkład. Rozwój społeczny jest jednym ze składników rozwoju psychofizycznego i nie sposób rozpatrywać go w oderwaniu od pozostałych jego komponentów, a więc rozwoju fizycznego, umysłowego i emocjonalnego. Określone właściwości intelektualne, emocjonalne oraz sprawność fizyczna upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim pozostają w ścisłym związku z ich rozwojem społecznym. Trzeba przyjąć, że pułap ich możliwości w zakresie rozwoju społecznego jest niższy, niż pułap osób nie dotkniętych defektem.

Wąskie zakresowo, niedokładne i mało selektywne spostrzeżenia utrudniają, a niekiedy nawet uniemożliwiają, im ujmowanie elementów istotnych sytuacji społecznej. Ich ograniczona zdolność przyswajania pojęć abstrakcyjnych ma związek z utrudnionym przyswajaniem norm społeczno-moralnych, które na ogół są normami abstrakcyjnymi oraz z możliwością przyjmowania tylko takich ról, które mogą być spełniane bez konieczności angażowania myślenia abstrakcyjnego. Trudności w przeprowadzaniu operacji logicznych zubożają pojmowanie rzeczywistości w tych aspektach, w których jest ona w związki logiczne uwikłana.

Obniżona zdolność przewidywania i uboga wyobraźnia znacznie utrudniają planowe działanie. Zaburzenie w wykorzystywaniu w nowych sytuacjach doświadczeń uprzednio zdobytych sprawia, że wiele sytuacji

społecznych osoba upośledzona umysłowo spostrzega jako nowe, często budzące zaskoczenie, poczucie zagrożenia oraz domagające się ponownego dostosowania do jej wymagań. Zaburzony związek między I a II układem sygnałów obniża możliwość modyfikacji zachowania się osoby upośledzonej pod wpływem bodźców słownych oraz komunikowania otoczeniu własnych przeżyć i stanów. Wyżej zasygnalizowane zagadnienia nie stanowią pełnej listy właściwości osób umysłowo upośledzonych, a związanych ze sferą ich rozwoju społecznego. W jakimś stopniu jednak zarysowują relację „upośledzony — otoczenie społeczne”, której nieprawidłowość polega zarówno na tym, że osoba upośledzona nie rozumie złożoności otoczenia, a otoczenie nie rozumie ograniczeń upośledzonego.

Należy jednak pamiętać, że żaden człowiek, w tym także upośledzony umysłowo, nie jest istotą statyczną. W miarę upływu czasu rozwija się, a rozwój ten zależy nie tylko od niego samego, ale także, i to w ogromnej mierze, od wpływów środowiska. Skuteczność tych wpływów jest tym większa, im bardziej uwzględniają one ograniczenia rozwojowe osób upośledzonych umysłowo i — jednocześnie — ich rozwojowe możliwości. Jest oczywiste, że nie wszystkie elementy wpływu środowiska dają się kontrolować i nie wszystkimi można w sposób świadomy kierować poprzez włączanie lub eliminowanie ich z programowych oddziaływań otoczenia na osoby upośledzone umysłowo. Wiele z nich jednak kontroli takiej podlega. Stwarza to specjalistom w dziedzinie oligofrenii możliwości programowania takich oddziaływań wychowawczych na upośledzonego, które w sposób najbardziej skuteczny sprzyjają przygotowaniu go do życia w społeczeństwie.

We współczesnej literaturze z zakresu psychologii rewalidacyjnej bardzo mocno podkreśla się konieczność organizowania takiego środowiska i sytuacji wychowawczych, które sprzyjałyby nabywaniu jak najszerszego zakresu kompetencji społecznych przez upośledzonych umysłowo i, co za tym idzie, sprzyjałyby ich integracji ze społeczeństwem. Zdaniem takich znawców problematyki oligofrenii jak A.M. i A.D.B. Clarke, H.C. Gunzburg, S. Dziedzic, E. Garlicka, M. Grzegorzewska, A. Hulek, D. Stomma, I. Wald rozwój społeczny osób upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim dokonuje się poprzez ich uczestnictwo w sytuacjach społecznych. Im więcej stworzy się upośledzonemu okazji do bezpośredniego osobistego i całościowego (a jednocześnie dyskretnie kontrolowanego i kierowanego przez wychowawcę) przeżywania różnorodnych sytuacji społecznych, tym mniej będzie sytuacji, w których upośledzony przez swoje niewłaściwe zachowanie powiększać będzie dystans, jaki dzieli go od środowiska ludzi normalnych.

Aczkolwiek istnienie związku między poziomem rozwoju społecznego upośledzonych umysłowo a stosowaniem wobec nich odpowiedniego tre-

ningu jest powszechnie uznawane, to jednak nie zostały dotąd przeprowadzone badania, które sprawdzałyby efektywność realizacji jakiegoś konkretnego programu wychowawczego. Prezentowane badania mają na celu taką właśnie próbę ustalenia związku między określonymi oddziaływaniami wychowawczymi stosowanymi w zakładach specjalnych a poziomem rozwoju społecznego wychowanków.

Dla przeprowadzenia badań dobrano dwie grupy eksperymentalne różniące się pod względem sposobu realizacji programu wychowawczego, jednorodne zaś ze względu na inne zmienne. Następnie określono średni poziom rozwoju społecznego dla każdej z grup.

Podstawą do wyprowadzenia wniosków stała się analiza porównawcza wyników obu grup eksperymentalnych w zakresie zmiennej rozwoju społecznego oraz zmiennej sposobu realizacji programu wychowawczego. Ze względu na niewielką liczebność grup eksperymentalnych oraz niedoskonałość narzędzi badawczych (zwłaszcza Inwentarza do Badania Programów Wychowawczych), badania te traktowane mogą być jedynie jako sondażowe, nie zaś jako problem ten rozstrzygające.

2. SYTUACJA BADAWCZA

Badania przeprowadzone były w dwóch etapach. Etap pierwszy, którego rezultatem miało być wyselekcjonowanie grup eksperymentalnych wymagał przede wszystkim doboru takich dwóch zakładów specjalnych dla upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim, które wyraźnie różnią się pod względem realizowanych w nich programów wychowawczych.

Narzędziem, które posłużyło do osiągnięcia tego celu był skonstruowany przez Inwentarz do Badania Programów Wychowawczych (IBPW) realizowanych w Zakładach Specjalnych dla Upośledzonych Umysłowo w stopniu lekkim. IBPW składa się z 50 itemów. Każdy z nich zawiera przynajmniej dwa twierdzenia dotyczące innego sposobu realizacji programu wychowawczego, które są wobec siebie alternatywne bądź dysjunktywne. Źródłem informacji o różnych sposobach realizacji programu wychowawczego była literatura oraz bezpośrednie kontakty z zakładami specjalnymi (wywiady z wychowawcami i wychowankami, analiza dzienników zajęć, obserwacja współuczestnicząca).

Do IBPW zostały włączone twierdzenia dotyczące takich zabiegów wychowawczych, o których na podstawie literatury przedmiotu oraz doświadczenia osób pracujących z upośledzonymi umysłowo można sądzić że mają związek z nabywaniem przez wychowanków kompetencji społecznych.

Itemy pogrupowano w cztery działy: I — „Uczenie obsługiwania sie-

bie", II — „Uczenie komunikowania się”, III — „Uczenie zachowań społecznych” oraz IV — „Uczenie wykorzystywania czasu”. W zakresie działań wyodrębniono bardziej szczegółowe dziedziny oddziaływań wychowawczych — części IBPW.

IBPW wypełniany może być w oparciu o różne źródła informacji (wywiad z wychowcami, wychowankami, obserwacja współuczestnicząca, analiza dzienników zajęć itd.). Chodzi jedynie o to, aby informacje te były w jak najwyższym stopniu wiarygodne. W badaniach wykorzystano tylko te informacje, które mimo pochodzenia z różnych źródeł (np. z wywiadu z wychowawcą i wychowankiem) nie różniły się między sobą. Przy wypełnianiu IBPW uwzględniono wyłącznie aktualny (odnoszący się do obecnie przebywających w zakładzie wychowanków) sposób realizowania programu wychowawczego. Odpowiedzi IBPW dają w efekcie zbiór informacji pozwalających na opisowe ujęcie zakresu realizacji programu wychowawczego.

Przeprowadzone w kilkunastu zakładach badania IBPW pozwoliły na dobór takich dwóch placówek, w których w sposobie realizacji programu stwierdzono najwięcej różnic. Nie znaczy to, że różnice zaznaczyły się w zakresie każdego itemu IBPW, ale jeden program miał wyraźnie charakter programu ogólnej rewalidacji (zakład A), drugi natomiast programu opieki (zakład B).

Najwięcej różnic (przy rangowaniu brano pod uwagę wartość stosunku liczby różnic do podobieństw) w realizacji programu wychowawczego w zakładzie A oraz B stwierdzono w zakresie „Uczenia komunikowania się” (dział II IBPW). W zakładzie A wychowankowie zachęceni są do prowadzenia korespondencji z rodzicami i znajomymi. Listy piszą sami, nawet jeżeli idzie im to bardzo nieudolnie i potrzebna jest im pomoc wychowawców. Wszystkie czynności związane z wysłaniem listu wykonują sami. W zakładzie B nie organizuje się zabiegów wychowawczych stwarzających wychowankom możliwość wykorzystywania umiejętności pisania w sytuacjach codziennych.

W zakładzie A, w odróżnieniu od zakładu B, zegar umieszczony jest w widocznym dla wychowanków miejscu. Chłopcy zobowiązani są pamiętać o godzinie niektórych codziennie powtarzających się czynności (wyjście do szkoły, posiłki itp.).

Wiele różnic w realizacji programu wychowawczego między zakładami A i B stwierdzono w zakresie „Uczenia wykorzystywania czasu” (dział IV IBPW). W zakładzie A działa kółko plastyczne, kółko gospodarstwa domowego, teatrzyk, kółko majsterkowania oraz kółko krawieckie. Przynajmniej raz na pół roku organizowana jest wycieczka do kina, teatru lub innej instytucji kulturalnej. Podczas emisji programu radiowego lub telewizyjnego organizowane są inne formy wykorzystywania

czasu. Zakład A proponuje wychowankom więcej form wykorzystywania wolnego czasu, pozostawiając im możliwość wyboru jednej z nich. W zakładzie B wychowankowie częściej spędzają wolny czas w narzucony sposób. W ramach zajęć obowiązkowych zakład A wdraża chłopców do wykonywania czynności wymagających obowiązkowości, systematyczności i poczucia odpowiedzialności za wyniki własnej oraz grupowej pracy (dokarmianie ptaków, podlewanie kwiatów itp.). W zakładzie B nie podejmuje się oddziaływań wychowawczych zmierzających do ukształtowania tych cech.

Różnice między zakładami A i B występują również w „Uczeniu zachowań społecznych” (dział III). W zakładzie A jest zwyczaj pamiętania o imieninach każdego z chłopców i podkreślenia tego faktu, poprzez składanie życzeń, ofiarowywanie drobnych upominków od grupy lub poszczególnych jej członków. Z okazji niektórych świąt organizowane są imprezy (jasełka, akademie), w których czynny udział biorą wychowankowie, a na które zapraszane są osoby spoza zakładu. W odróżnieniu od zakładu B, w zakładzie A wychowankowie systematycznie otrzymują drobne sumy pieniędzy, którymi mogą dysponować według własnego uznania. Jeśli chcą dokonać większego zakupu, zakład udziela im kredytu, który muszą zwrócić. W obu zakładach niektóre drobne artykuły chłopcy kupują sobie sami, ale tylko w zakładzie A uczestniczą przy dokonywaniu zakupów związanych z potrzebami całego domu. Podobnie rzecz się ma z robieniem porządków. Drobne codzienne czynności porządkowe w obu zakładach wychowankowie wykonują sami, natomiast tylko w zakładzie A chłopcy są systematycznie wyznaczani do pomocy w generalnych porządkach robionych w zakładzie.

Najmniej różnic w stosunku do podobieństw stwierdzono w realizacji elementów programu wychowawczego dotyczących „Obsługiwania siebie” (dział I), choć i w tym zakresie dosyć wyraźnie daje się zauważyć różnica między programem o profilu opiekuńczym oraz o profilu ogólnej rewalidacji. Zakład A wychowankowie mogą opuszczać pojedynczo lub w małych grupkach bez nadzoru wychowawcy. Wycieczki za miasto organizowane są w zakładzie A częściej (raz na pół roku), niż w zakładzie B (raz na rok). W wycieczkach tych zakład A korzysta, podobnie jak B, z wcześniej zarezerwowanych autokarów, ale ponadto posługuje się innymi środkami lokomocji (pociągi, autobusy PKS). Przy okazji wycieczek wychowawcy zakładu A udzielają chłopcom praktycznych lekcji ruchu drogowego. Różnice występują także w sposobach utrzymywania czystości i higieny osobistej. W zakładzie A wychowankowie otoczeni są znacznie mniej ścisłą kontrolą przy wykonywaniu czynności związanych z utrzymaniem higieny osobistej (myją się bez nadzoru wychowawcy; sami kupują sobie przybory do mycia; czynności dotyczące higieny oso-

bistej mogą wykonywać w porach, które nie są ściśle narzucone przez personel zakładu). W zakresie dbania o własny ubiór w obu zakładach wychowankowie mają możliwość samodzielnego prania i prasowania własnego ubioru. W zakładzie A wdrażani są ponadto do dokonywania drobnych napraw bielizny i odzieży oraz przygotowani są do samodzielnego podejmowania decyzji co do wyboru ubrania stosownego do pogody i okoliczności.

W części „Zachowania się przy stole” programy wychowawcze są podobne. W obu zakładach wychowankowie w ramach systematycznie wyznaczanych dyżurów sami nakrywają stoły, przygotowują posiłki, zmywają i ustawiają na właściwych miejscach naczynia. W obu zakładach do posiłków podaje się chłopcom pełny zestaw sztućców. Nie stwierdzono także różnic w zakresie ćwiczenia u wychowanków umiejętności posługiwania się językiem w określonych sytuacjach (np. telefonowanie).

W części IBPW dotyczącej zdrowia oba zakłady różni to, że w zakładzie A organizowane są zajęcia, podczas których wychowankowie uczą się zastosowania prostych środków medycznych (bandaż, przylepiec, środki odkażające).

Z powyższej analizy wynika, że we wszystkich z wyjątkiem trzech części IBPW („Język”, „Czynności domowe” oraz „Zachowanie się przy stole”), a więc w zakresie części „Pisanie”, „Czas i pomiar”, „Zajęcia w czasie wolnym”, „Zajęcia obowiązkowe”, „Formy grzecznościowe”, „Sprawy finansowe”, „Zakupy”, „Poruszanie się”, „Dbanie o ubiór” oraz „Zdrowie” wystąpiły poważne różnice.

W opisie, możliwym dzięki zastosowaniu IBPW, zakład A jawi się jako placówka, która stwarza chłopcom znacznie więcej sytuacji wychowawczych pozwalających na poznanie i utrwalenie adekwatnych do podstawowych wymagań społecznych. W zakładzie A traktuje się wychowanków jakby dorosłej i poważniej. Dopuszcza się ich do szerszego świata społecznego oraz w mniejszym stopniu ogranicza się sytuacje wyzwalające ich twórczość, konieczność podejmowania decyzji, obowiązkowość i odpowiedzialność.

W zakładzie B dominuje klimat większej izolacji wychowanków od otaczającego społeczeństwa, mniejszego zwracania uwagi na ich indywidualne potrzeby, znacznie surowszego reżimu wychowawczego przy jednoczesnym zaniżeniu wymagań wobec chłopców co do wykonywania przez nich podstawowych obowiązków.

Grupy eksperymentalne A i B ujednolicono pod względem takich zmiennych jak: płeć wychowanków, wiek życia, klasa, od której uczęszczają, czas pobytu w zakładzie specjalnym oraz poziom inteligencji.

Informacje o każdym z wychowanków odnoszące się do wymienionych zmiennych zebrano na podstawie istniejącej w zakładach doku

mentacji. W przypadku braków w dokumentacji, dane uzyskano z wywiadów z wychowawcami i wychowankami oraz z badań Skalą Inteligencji dla dzieci D. Wechslera. W obu grupach eksperymentalnych znaleźli się sami chłopcy. Przebywali oni w zakładzie przynajmniej jeden rok. Wiek wychowanków w grupie A i B zawierał się w przedziale 11,00—15,11 lat, a średnia wieku wynosiła odpowiednio 13,08 oraz 13,09. Rozkład liczebności chłopców według wieku był niemal jednakowy. Zarówno w grupie A, jak i B znaleźli się wychowankowie uczęszczający do klas IV—VIII. Liczebność chłopców uczęszczających do poszczególnych klas w obu grupach była bardzo zbliżona.

Średnia ilorazów inteligencji w grupie A i B jest niemal identyczna (61,0 oraz 61,2). W grupie B wszystkie wartości ilorazów inteligencji mieszczą się w granicach 55—69 (lekki stopień upośledzenia). W grupie A dyspersja wyników jest znacznie większa. Lekki stopień upośledzenia stwierdzono u 50% badanych, u 26,7% ilorazy inteligencji mieściły się w przedziale 46—54 (stopień umiarkowany), a u 23,3% w przedziale 70—78 (pogranicze normy i upośledzenia).

Tak więc rezultatem pierwszego etapu badań było wyselekcjonowanie dwóch 30-osobowych grup eksperymentalnych różniących się pod względem jednej zmiennej — typu programu wychowawczego realizowanego w zakładzie.

Drugi etap badań zmierzał do ustalenia poziomu rozwoju społecznego każdego z wychowanków zakwalifikowanych do grup eksperymentalnych A i B. Narzędziem, które posłużyło do osiągnięcia powyższego celu był inwentarz PAC-2 Gunzburga do oceny postępu w rozwoju społecznym upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim.

Inwentarz PAC-2 jest częścią Inwentarza do oceny postępów w rozwoju społecznym upośledzonych umysłowo różnych stopni (PPAC, PAC-1, PAC-2) opracowanego przez Gunzburga w 1975 roku. Narzędzie to składa się z zadań dotyczących społecznych zachowań w sytuacjach w miarę nieskomplikowanych, ale często powtarzających się w życiu codziennym. Zadania te uważane są za reprezentatywną próbkę zachowań bardzo istotnych dla ogólnego rozwoju upośledzonych umysłowo oraz ich integracji ze społeczeństwem. Inwentarz obejmuje 120 zadań pogrupowanych w 4 działy: I. Obsługiwanie siebie, II. Komunikowanie się, III. Uspołecznienie, IV. Zajęcia. Każdy z działów obejmuje 5 części składających się z sześciu zadań szczegółowych, uporządkowanych wg stopnia trudności. Podstawą oceny wykonania zadania jest obserwacja badanego w sytuacji określonej przez zadanie. W przypadku, gdy zaobserwowanie określonej umiejętności upośledzonego przez eksperymentatora jest niemożliwe, dopuszczalne jest zaliczenie zadania w oparciu

o wiarygodne sprawozdanie innej osoby, a nawet o wywiad z samym badanym.

Wersja Inwentarza, którą posłużono się w badaniach jest adaptacją wersji angielskiej do warunków polskich dokonaną przez T. Witkowskiego. Posiada ona charakter eksperymentalny. Inwentarz PAC-2 zbliżony jest pod względem przedmiotu materialnego do IBPW (oba dotyczą określonych kompetencji społecznych). Te dwa narzędzia różnią się jednak pod względem przedmiotu formalnego. PAC-2 bada czy określone kompetencje społeczne są przez upośledzonego umysłowo nabyte i utrwalone, IBPW natomiast pozwala na stwierdzenie w jakim zakresie w danym zakładzie uwzględnia się w ramach realizacji programu wychowawczego oddziaływania, które mogą stanowić podstawę opanowywania tychże kompetencji (np.: PAC-2 — „adresuje kopertę zgodnie z przyjętymi zasadami”, IBPW — „zaadresowania koperty, przyklejenia znaczka, wrzucenia listu do skrzynki pocztowej dokonuje zwykle (a) wychowawca, b) wychowanek”).

Wyniki badań indywidualnych stanowiły podstawę analizy różnic poziomu rozwoju społecznego między grupami A i B.

3. WYNIKI BADAŃ POZIOMU ROZWOJU SPOŁECZNEGO

Różnice między grupami eksperymentalnymi A i B wystąpiły zarówno w punktach surowych (liczba wykonanych zadań), jak i punktach przeliczonych (suma wag statystycznych poprawnie wykonanych zadań).

Wyniki surowe wskazują na wyższy poziom rozwoju społecznego wychowanków z grupy A w zakresie całego Inwentarza oraz w obrębie poszczególnych jego działów (zob. tabela 1), a także w zdecydowanej większości części. Wyjątek stanowią tutaj 4 spośród 17 części: „Zachowanie się przy stole”, „Czystość i higiena osobista”, „Dbanie o ubiór” oraz „Formy grzecznościowe”, w których zakład B uzyskał wyższe wyniki surowe.

Tab. 1. Liczba zadań wykonanych w grupie A i B w zakresie całego Inwentarza PAC-2 oraz poszczególnych jego działów

Zakres inwentarza Grupa	Całość	I	II	III	VI
A	1902	648	571	470	213
B	1494	586	388	388	130
Różnica	408	62	181	82	83

Wyższy poziom rozwoju społecznego wychowanków zakładu A ujawnia również zestawienie wyników przeliczonych. Suma punktów przeliczonych oraz ich średnia zarówno w zakresie całego Inwentarza, jak i jego działów jest wyższa w grupie A (zob. tab. 2).

Tab. 2. Sumy wyników przeliczonych (Σ) i ich średnie (M) dla grupy A i B w zakresie całego Inwentarza PAC-2 oraz jego działów

Zakres Inwentarza	Σ		M	
	A	B	A	B
całość	4.067.19	2.702.34	135.57	90.07
Dział I	1.043.47	831.35	34.78	27.71
Dział II	1.053.61	663.60	35.12	22.12
Dział III	953.11	662.24	31.77	22.07
Dział IV	1.017.00	555.15	33.90	18.17

Poziom rozwoju społecznego wyrażony sumą i średnią wyników przeliczonych okazał się w grupie A wyższy także w zakresie czternastu części Inwentarza. W trzech częściach („Zachowanie się przy stole”, „Czystość i higiena osobista” oraz „Formy grzecznościowe”) grupa B miała korzystniejsze wyniki.

Już samo zestawienie wyników, jakie uzyskała w badaniach Inwentarza PAC-2 każda z grup eksperymentalnych daje pewien obraz istniejących między nimi różnic pod względem poziomu rozwoju społecznego. Aby jednak różnice te móc uznać za odbicie pewnej prawidłowości psychologicznej, nie zaś rezultat dzieła przypadku, wyniki podano dalszej analizie statystycznej. W tym celu posłużono się testem x^2 opartym na medianie. Medianę obliczono dla wyników uzyskanych w obu grupach eksperymentalnych łącznie. Stanowiła ona kryterium podziału każdej z grup na osoby, które zyskały wyniki powyżej oraz poniżej jej wartości. Istotność różnic ustalono dla wyników globalnych, działów oraz części PAC-2.

Analiza ta pozwala stwierdzić, że w zakresie wyników globalnych inwentarza PAC-2 grupa A przewyższa grupę B w sposób statystycznie istotny ($x^2 = 11,28$, $p \leq 0,001$). Znaczące różnice między grupami z obu zakładów ujawniły się także w trzech spośród czterech działów Inwentarza PAC-2. Przedstawia to tabela 3.

Różnice w wynikach dotyczących poszczególnych części Inwentarza także okazały się w zdecydowanej większości statystycznie istotne (9 różnic na korzyść grupy A, 2 na korzyść grupy B, 6 różnic nieistotnych).

Tab. 3. Wykaz wartości χ^2 oraz ich poziomów istotności dla poszczególnych działów Inwentarza PAC-2.

Oznaczenie działu	Nazwa działu	χ^2	P
I	Obsługiwanie siebie	1,67	ni
II	Komunikowanie się	11,28	0,001
III	Uspolecznienie	6,70	0,01
IV	Zajęcie	21,70	0,001

Analiza statystyczna wyników uzyskanych przez grupy eksperymentalne w zakresie całego inwentarza PAC-2, jego działów, oraz poszczególnych części pozwala więc stwierdzić, że wychowankowie z zakładu A osiągają znacząco wyższy poziom rozwoju społecznego. Przewaga ta odnosi się do wyników globalnych oraz do większości szczegółowych dziedzin rozwoju społecznego, choć uszczegółowienie analizy nie pozwala mówić o zupełnej zgodności kierunku przewagi.

Na tym etapie badań dysponowano dwiema kategoriami różnic między grupami A i B — różnicami w realizacji programu wychowawczego oraz różnicami w zakresie poziomu rozwoju społecznego. Kolejny etap opracowania wyników polegał na próbie uchwycenia związków przyczynowo-skutkowych między tymi zjawiskami.

4. PRÓBA USTALENIA ZWIĄZKU MIĘDZY POZIOMEM ROZWOJU SPOŁECZNEGO WYCHOWANKÓW A STOSOWANYMI WOBEC NICH ODDZIAŁYWANAMI WYCHOWAWCZYMI

Różnice między grupami eksperymentalnymi A i B zarówno pod względem poziomu rozwoju społecznego jak i realizacji programu wychowawczego można rozpatrywać globalnie, traktując rozwój społeczny oraz program jako pewne całości, bądź też bardziej szczegółowo, koncentrując się na konkretnych elementach składowych każdej z tych zmiennych. Oba podejścia wzajemnie się dopełniają, co pozwala dostrzec szczegółowe związki w kontekście ogólnej prawidłowości.

Wyniki badań wskazują, że grupy eksperymentalne A i B różnią się pod względem poziomu ogólnego rozwoju społecznego (całość Inwentarza PAC-2) w sposób statystycznie istotny na korzyść grupy A. Programy wychowawcze realizowane wobec obu grup także się różnią, a różnice są na tyle rozległe, że pozwalają na przyporządkowanie każdego z nich do dwóch odrębnych typów. W zakładzie A realizowany jest program

ogólnej rewalidacji, natomiast w zakładzie B program opieki. Wyższy poziom rozwoju społecznego wychowanków z grupy A współwystępuje więc z odpowiadającym mu profilem programu wobec nich stosowanego (łatwiejszy dostęp do otaczającego świata społecznego, większe uwrażliwienie na indywidualne potrzeby chłopców, więcej okazji do samodzielności).

Wyższy poziom rozwoju społecznego stwierdzony został u wychowanków grupy A w ramach poszczególnych działów Inwentarza PAC-2. Wymieniając od najwyższej wartości x^2 , bardzo istotne statystycznie różnice ($p \leq 0,001$) wystąpiły w działach IV („Zajęcia”) oraz II („Komunikowanie się”). Różnica w dziale III („Uspołecznienie”) okazała się istotna statystycznie na poziomie $p \leq 0,01$. Dział I („Obsługiwanie siebie”) nie zróżnicował grup eksperymentalnych w sposób statystycznie istotny.

Pod względem realizowanego programu zakłady A i B najwyraźniej różniły się w dziale II „Uczenie komunikowania się” (stosunek liczby podobieństw do różnic wynosi 0,20), następnie w dziale IV „Uczenie wykorzystywania czasu” (stosunek równy 0,44) i III „Uczenie zachowań społecznych” (0,50). W dziale I — „Uczenie obsługiwanie siebie” zakłady A i B różniły się w najmniejszym stopniu (stosunek wynosi 0,65). Miara według której dokonano przedstawionego zestawienia nie jest jednakowa dla obu zmiennych, dlatego narzucającą się zbieżność w występowaniu różnic między grupami A i B, pod względem tychże zmiennych, należy traktować z dużą ostrożnością.

Analiza jakościowa programu zdaje się potwierdzać zestawienia oparte o dane ilościowe. Wyższy poziom rozwoju społecznego stwierdzono u wychowanków Zakładu, w którym stosuje się bogatszy system środków pedagogicznych. Podobieństwo między grupami pod względem posiadanych kompetencji społecznych odpowiada podobieństwu programów wychowawczych.

Na podstawie dotychczasowej analizy wyników można przyjąć, że istnieje związek między programem wychowawczym realizowanym w zakładzie a poziomem rozwoju społecznego wychowanków. Wniosek taki jest prawdziwy, ale wymaga dalszych badań problem istnienia takich dziedzin przedmiotu badań, które tej prawidłowości nie podlegają. Dlatego przeprowadzono porównawczą analizę wyników szczegółowych dziedzin rozwoju społecznego (części PAC-2) oraz zakresowo im odpowiadających elementów programu wychowawczego (części IBPW).

Różnice między grupami A i B pod względem poziomu rozwoju społecznego według części Inwentarza PAC-2 przedstawia tabela nr 4.

Wartości x^2 oznaczone minusem wskazują, że różnica między grupami eksperymentalnymi jest na korzyść grupy B.

Największe różnice na korzyść wychowanków z zakładu A ujawniły

Tab. 4. Wartości χ^2 od największej do najmniejszej oraz poziomy ich istotności w zakresie części Inwentarza PAC-2

Oznaczenie działu i części	Nazwa części	χ^2	P
III. 4	Sprawy finansowe	15,02	0,001
II. 4	Pisanie	13,30	0,001
II. 1	Język	9,32	0,01
I. 4	Poruszanie się	8,15	0,01
IV. 2	Zajęcia w czasie wolnym	7,50	0,01
IV. 1	Sprawność manualna	7,18	0,01
I. 3	Dbanie o ubiór	6,95	0,01
I. 5	Zdrowie	6,70	0,01
III. 1	Zakupy	3,27	0,05
III. 5	Zaradność społeczna	2,42	ni
II. 2	Pieniądze	2,23	ni
II. 5	Czytanie	1,73	ni
II. 3	Czas i pomiar	1,67	ni
III. 3	Czynności domowe	-0,07	ni
I. 1	Zachowanie się przy stole	-0,27	ni
III. 2	Formy grzecznościowe	-11,28	0,001
I. 2	Czystość i higiena osobista	-17,78	0,001

się w rozwoju społecznym w częściach „Sprawy finansowe” (III. 4) oraz „Pisanie” (II. 4). Chłopcy z zakładu A zdecydowanie lepiej radzą sobie z planowaniem budżetu, oszczędzaniem, korzystaniem z książeczki PKO. Równie wyraźnie przewyższają oni wychowanków zakładu B pod względem wykorzystywania w praktyce umiejętności pisania. Części IBPW wskazujące na uczenie tych umiejętności (II. 3 i III. 4) zostały zaklasyfikowane jako bardzo różnicujące zakłady A i B na korzyść zakładu A. Stosowanie zatem wyżej opisanej formy treningu w tym zakresie daje wyraźne efekty.

Istotną statystycznie przewagę uzyskała grupa A w zakresie umiejętności radzenia sobie w terenie pozazakładowym, korzystania z różnych środków komunikacji (IV. 1), właściwego wykorzystywania wolnego czasu (IV. 2), wykonywania pożytecznych prac bez nadzoru (IV. 1), dbania o własny ubiór (I. 3) oraz właściwego zachowania się w razie choroby lub niegroźnego wypadku. Analiza programu wychowawczego realizowanego w zakładzie A wykazała bardzo mocne akcentowanie przygotowania wychowanków do życia w społeczeństwie w tym właśnie zakresie (I. 4, IV. 2, IV. 1, I. 3, I. 5). W zakładzie B natomiast uczenie tych umiejętności w ramach realizacji programu wychowawczego w ogóle pomijano.

Bardzo istotna różnica na korzyść zakładu B wystąpiła pod względem

wyrobienia u wychowanków nawyku systematycznego i porządnego wykonywania czynności związanych z higieną osobistą (I. 2). W zakładzie B stosowano w tym względzie znacznie ostrzejszy rygor i kontrolę niż miało to miejsce w zakładzie A.

W częściach „Czynności domowe” (III. 3) oraz „Zachowanie się przy stole” (I. 1) nie stwierdzono istotnych różnic zarówno w poziomie rozwoju społecznego wychowanków z grupy A i B, jak i realizacji programu wychowawczego w obu zakładach. Zatem efektem mniej więcej jednakowego poziomu realizacji programu wychowawczego jest bardzo zbliżony poziom rozwoju społecznego wychowanków.

Tendencje w kierunku przewagi wyników na korzyść wychowanków zakładu A zaznaczyły się w zakresie: zaradności społecznej (III. 5), umiejętności radzenia sobie z liczeniem pieniędzy (II. 2), czytania (II. 5) oraz korzystania z zegara i linijki (II. 3). Nabywanie tych umiejętności jest przewidywane w programie wychowawczym realizowanym w zakładzie A, ale efektywność oddziaływań wychowawczych jest mała. Ani doświadczenia z wycieczek, które odbywają się rzadko (raz na pół roku), ani z samodzielnych wyjść poza zakład, które są sporadyczne, nie mogą stać się dostateczną podstawą nabywania, a tym bardziej utrwalania określonych kompetencji społecznych, co tłumaczy niewielką skuteczność wychowawczą tych zabiegów. Aby zaś dobrze liczyć pieniądze i umieć korzystać z zegara, nie wystarczy mieć do nich dostęp. Trzeba wcześniej nauczyć się zasad korzystania z tych środków, a to z reguły dokonuje się w szkole.

Istotną statystycznie różnicę w poziomie rozwoju społecznego na korzyść wychowanków z grupy B, przy różnicy w realizacji programu wychowawczego na korzyść Zakładu A, stwierdzono w części „Formy grzecznościowe” (III. 2). Tłumaczy się to tym, że co prawda zakres uczenia form grzecznościowych w zakładzie A był zdecydowanie szerszy, ale konsekwentniej egzekwowano od wychowanków stosowania tych form w zakładzie B.

Różnica w rozwoju społecznym na korzyść grupy A, przy braku wyraźnej różnicy w realizowanych programach wychowawczych, wystąpiła w części „Język” (II. 1). Wynik ten wymaga nieco głębszej interpretacji.

Różnicę w poziomie rozwoju społecznego spowodowały głównie wyniki jednego zadania wchodzącego w skład tej części — korzystanie z telefonu. Zakład A znajduje się w mieście, w odróżnieniu od zakładu B, a jego wychowankowie mają dostęp do publicznych automatów telefonicznych, co trudno potraktować jako różnicę w założeniach czy realizacji programu wychowawczego. Po tych wyjaśnieniach trudno wyciągać wniosek o małej efektywności treningu w zakresie praktycznego posługiwania się językiem w zakładzie B.

5. UWAGI KOŃCOWE

Celem artykułu było wykazanie związku między określonymi oddziaływaniami wychowawczymi stosowanymi w zakładach specjalnych dla upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim a poziomem kompetencji społecznych wychowanków.

Zdecydowana większość wysiłków pedagogicznych zmierzających do integracji upośledzonych ze społeczeństwem w świetle wyników badań okazała się skuteczna. W przypadku nielicznych oddziaływań ich efektywność w postaci szerszego zakresu kompetencji społecznych wychowanków nie została potwierdzona.

Wydaje się jednak, że na podstawie braku związku między określonymi zabiegami a efektami wychowawczymi nie można wnioskować o mniejszej podatności niektórych dziedzin rozwoju społecznego na uczenie. Trzeba raczej poszukiwać innych, skuteczniejszych sposobów oddziaływania wychowawczego na upośledzonych.

Opis poszczególnych elementów programu ogólnej rewalidacji traktowany może być jako pewna propozycja oddziaływań pedagogicznych, której skuteczność została wykazana w badaniach.

BIBLIOGRAFIA

- Dziedzic S.: Rewalidacja upośledzonych umysłowo. W: *Pedagogika rewalidacyjna*. Red. A. Hulek. Warszawa 1977 s. 187—197.
- Garlicka E.: Upośledzony umysłowo w społeczeństwie. W: *Jak przygotować do życia dziecko upośledzone umysłowo*, Red. I. Wald. Warszawa 1972 s. 101—129.
- Giryński A.: Uwarunkowania dydaktyczne rozumienia pojęć i sytuacji społecznych przez dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim. W: *Wybrane zagadnienia z digofreuopedagogiki*. Warszawa 1976 s. 126—139.
- Grzegorzewska M.: Zagadnienie znaczenia budzenia i wzmagania dynamizmu adaptacyjnego jednostki w procesie jej rewalidacji. *Materiały do Nauczania Psychologii*. Ser. 4. T. 2. 1966 s. 79—89.
- Guilford J.P.: *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*. Warszawa 1960.
- Gunzburg H.S.: Zawodowa i społeczna rehabilitacja osób upośledzonych umysłowo. W: *Upośledzenie umysłowe*. Oprac. A. M. Clarke, A.D.B. Clarke. Warszawa 1969 s. 369—398.
- Stomma D.: Opieka lekarska nad dziećmi upośledzonymi umysłowo. W: *Jak przygotować do życia dziecko umysłowo upośledzone*. Red. I. Wald. Warszawa 1972 s. 36—55.
- Inwentarz PAC-2 Gunzburga do oceny postępu w rozwoju społecznym upośledzonych umysłowo. Oprac. T. Witkowski. Lublin 1975.
- Podręcznik PAC-2. Oprac. T. Witkowski. Lublin 1975 (maszynopis, Zakład Psychologii Rewalidacyjnej KUL).

**PEDAGOGICAL ACTIONS AND THE LEVEL OF SOCIAL
DEVELOPMENT OF MILDLY MENTALLY HANDICAPPED****S u m m a r y**

The present paper, is an attempt to define the relation between certain pedagogical actions used in the boarding houses for mildly mentally handicapped and the level of their development.

A Social Assessment Chart for Studing Educational Programs Carried Out in Boarding Houses For Mildly Mentally Handicapped (IBPW) was used for two boarding houses different in the method of their educational programs' realization: Boarding House A carrying out the program of general rehabilitation, and Boarding House B carrying out the „care” program. Each of the groups was standardized with relation to other variables. The use of PAC-2 facilitated a quantitative description of a number of particular social competences of the mildly mentally handicapped.

An analysis of the significance of the differences in PAC-2 scores for the two groups was the basis of defining the relations between the level of social competence and certain pedagogical actions. The analysis points out to the existence of some relation between the two variables.

Planned and discreetly controlled pedagogical situations which incite greater activity, and bring about the necessity to make decisions and take the responsibility for one's actions in mildly mentally handicapped result in the mildly mentally handicapped broadening their range of social competence, thus, diminishing the distance between mentally healthy people and mentally handicapped.